КУЛЬТУРА СХІДНОСЛОВАЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ: ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ

Юрій Кундрат

Починаючи огляд культури східнословацьких українців, треба насамперед визначити, що ми розуміємо під словом «культура». У широкому розумінні цього слова, як гадає Дм. Антонович, культурою вважають усе, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості як у царині матеріальній, так і духовній, у царині громадського життя, звичаїв і побуту [1]. Отже, у загальному вжитку під культурою розуміють сукупність матеріальних і духовних благ, які виробило людство протягом свого розвитку. Згідно із цим до матеріальної культури зараховують промислові знаряддя, засоби сполучення, одяг, будування, оздоби, мистецтво та ін. Складовими частинами духовної культури є розвиток думки, вірувань і релігії, освіти і всіх просвітніх знарядь, словесної та музичної творчості тощо. Їх дослідженням займається багато окремих наук, як історія філософії, історія релігії, або історія церкви, історія освіти, історія мови, історія літератури, історія музики і т. д. Крім матеріальної і духовної культури, Дм. Антонович виділяє ще культуру суспільну, яка стосується громадської організації та політичних, економічних і громадських відносин між громадянами, котрі дають зміст для цілого ряду правничих та суспільних наук, як історія держави і державне право, цивільне право, церковне право, історія господарства, політична економія тощо.

Культура східнословацьких українців як регіональна руська формувалася впродовж віків. У XIX – на початку XX ст. вона

становила певний сектор культури Українських Карпат. На неї постійно тиснули різні політичні чинники, тому вона зазнавала деформацій, як і культура будь-якого малого бездержавного народу, відірваного від основних економічних і культурно-освітніх центрів свого етносу. Незважаючи на це, вона залишалася цілісною культурою, об'єднаною мовою, звичаями, віруваннями, способом життя і ведення господарства.

Великий вплив на культуру східнословацьких українців мали як внутрішні, так і зовнішні чинники. До найважливіших зовнішніх чинників можна зарахувати:

– перебування території Пряшівщини протягом багатьох століть у складі різних державних організмів, розмежованих штучними кордонами, яке давало можливість пануючим народам розділяти один народ і робити з нього різні дрібні народи, давати їм різні назви, позбавляти своєї національної самобутності;

– відсутність (протягом історичного розвитку) власної державності, державних органів та національних представників у парламенті;

– несприятлива національна політика держави щодо національних меншин та її ставлення до культурних потреб;

– недостатній інтерес з боку матірної країни до культурних потреб українців Східної Словаччини та відсутність матеріальної і моральної підтримки.

Наведені чинники гальмували розвиток культури східнословацьких українців, унаслідок чого вона була змушена протистояти багатьом перешкодам, що виснажувало її духовні сили, викликало ворожнечу між її діячами.

До внутрішніх чинників, які впливали на розвиток культури східнословацьких українців та обумовлювали її специфіку, належать:

– низький рівень національної самосвідомості, відсутність почуття спорідненості з матірним народом та відмова від своїх культурних цінностей, передусім від мови;

– нечисленність національно свідомої інтелігенції та відсутність повнокровної національної еліти;

– існування різних етнічних орієнтацій, які вели між собою безперервну боротьбу за престиж, мовна полеміка;

– поділ східної церкви на православну і греко-католицьку, їхня національна політика;

– оптація, тобто переселення значної частини русинів-українців у Чехію і, зокрема, у Радянський Союз у 1947 році, їх страдницьке повернення додому та вимушена словакізація.

З-поміж наведених внутрішніх чинників на увагу заслуговує насамперед національне самоусвідомлення, яке впродовж століть розвивалось у процесі історичного формування народу. На розвиток національного усвідомлення східнословацьких українців негативно вплинула відсутність власної державності, великих міст під час формування національної культури, незначна кількість національно свідомої світської інтелігенції, вплив пануючої культури та ін. Унаслідок цього тепер значна частина інтелігенції недостатньо або зовсім не усвідомила своєї належності до українського народу й шукає свою ідентичність в неорусинізмі чи карпаторусинізмі, що означає повернення до стадії інстинктивного усвідомлення своєї національної належності.

Як і в будь-якій культурі, у культурі східнословацьких українців є *найдавніші галузі* (мова, релігія, етнографія, фольклор, дерев'яне будівництво, іконописання), *новіші* (книгодрукування, література, освіта, театр, журналістика, наука, музика, малярство) і *найновіші* (сучасні засоби масової комунікації). Зовсім у нас не розвинулися такі галузі, як філософія, право, кіно, своє телебачення. Деякі види наведених галузей культури сьогодні

так розвинулися, що навряд чи можна їх у рамках історії культури розглядати в усіх найдрібніших деталях. Так, наприклад, історія літератури є настільки самостійно розвиненою наукою, що хоча вона й має своїм предметом один з найголовніших видів розвитку духовної культури, однак не завжди трактується в загальних викладах культури народу, а виділяється в окремий самостійний курс викладання. Крім того, оглядаючи факти культури східнословацьких українців, треба мати на увазі, що в різні епохи вона виглядала відмінно. Деякі риси цієї культури дуже давні, деякі, навпаки, пізніше вироблені або запозичені. Скажімо, окремі обрядові пісні дохристиянського походження, як колядки, щедрівки, змінилися з прийняттям християнства, пристосувавшись до християнського чину. Так само українська література Закарпаття і Східної Словаччини XVII та XVIII ст. відмінна від літератури XIX ст., і навіть література початків XX ст. дуже відрізняється від української літератури Східної Словаччини другої половини XX ст. У галузі дослідження східнословацьких українців у другій половині минулого століття було зроблено чимало, але й досі немає узагальнених і синтетичних праць, які б охоплювали всю національну культуру загалом, у взаємодії всіх її ланок. Тому назріла нагальна потреба у виданні фундаментальної історії культури східнословацьких українців від найдавніших часів до сьогодення.

Наш огляд найдавніших галузей культури почнемо з мови як першоелемента будь-якої національної культури. Становленню української літературної мови на Закарпатті в 30-х роках, а на Пряшівщині в 60-х роках минулого століття передувала затяжна мовна боротьба між москвофільською і народною орієнтаціями. Мовна боротьба і взагалі мовне питання на Закарпатті у 20–30-х роках XX ст. і в Східній Словаччині після 1953 року докладно висвітлене у фундаментальних монографіях і розвідках

М. Штеця[2] та історико-літературному нарисі О. Мишанича[3]. Тут потрібно ще додати, що українська літературна мова в Східній Словаччині після 1989 року опинилася під загрозою внаслідок наступу антиукраїнських сил за деукраїнізацію Східної Словаччини, за звуження сфери вживання української літературної мови та її заміни так званою русинською літературною мовою.

З розвитком мови східнословацьких українців тісно пов'язана їхня усна народна творчість, яка є невід'ємною частиною культурно-національного життя. Народні пісні, казки, легенди, прислів'я, приказки творили своєрідну систему культури, засіб виховання підростаючого покоління і передавалися з покоління в покоління. Дослідженням усної народної творчості в минулому займались особливо М. Мушинка[4], М. Шмайда[5] та ін. Крім монографічних праць з фольклористики, на увагу також заслуговують три томи «*Українських народних пісень Східної Словаччини*» Ю. Костюка, Ю. Цимбори та А. Дулеби, сім томів «*Українських народних казок Східної Словаччини*» М. Гиряка, «*Народ скаже – як зав'яже*» (українські прислів'я і приказки Східної Словаччини) І. Легдана та Ю. Цигри.

Крім мови, релігії і фольклору, до найдавніших галузей культури східнословацьких українців належить також народна культура, тобто побут, культурно-побутові взаємовідносини, національні традиції, звичаї, обряди, вірування, символи тощо, дослідженням яких займається народознавство як цілісна система фундаментальних знань про конкретний народ, особливості його побуту і трудової діяльності, національний характер, світогляд, психологію, отчий край, свій родовід і т. п. На сьогодні дослідженню народознавчої проблематики найбільшу увагу приділяла Н. Вархол, довгорічний фаховий працівник Музею української культури у Свиднику. Вона – авторка кількох цінних книжкових видань і цілого ряду наукових статей і розвідок

про народні звичаї, демонологічні істоти, народні перекази, легенди, народну медицину, ветеринарію та ін., опублікованих у Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику, науковій пресі України, словацьких і чеських збірниках, газеті «*Нове життя*» та презентованих у виступах на міжнародних конференціях і семінарах вдома і за кордоном[6].

Великим культурним надбанням східнословацьких українців давнішого періоду є дерев'яне будівництво, пов'язане зі спорудженням житлових і господарських будівель та дерев'яних церков східного обряду, які сьогодні вважаються перлинами народної культури світового значення. Найвизначніші пам'ятки дерев'яної архітектури, особливо дерев'яні церкви, збереглися до наших днів, деякі з них зосереджені у скансені Музею української культури в Свиднику, де нині розміщено майже 50 цінних пам'яток. У 1968 році 25 з них було проголошено пам'ятками національної культури Словаччини, а 2008 року три потрапили до переліку світового культурного багатства ЮНЕСКО. Найповніше ці пам'ятки представлені в працях В. Ковачовичової[7], М. Сополиги[8] та ін. Невід'ємним компонентом дерев'яних церков є іконостас з розміщеними на ньому іконами святих, які мають символічне значення. Водночас ікони є історичними пам'ятками мистецтва, які несуть цінну інформацію про історію і фольклор. Дослідженням ікон займається іконографія, найвизначнішим нашим представником якої є В. Ґрешлик, доцент Кафедри образотворчого виховання і мистецтва Факультету гуманітарних і природознавчих наук Пряшівського університету[9].

Особливе місце серед мовних, етнографічних, фольклорних та інших галузей національно-духовного життя східнословацьких українців упродовж попередніх століть займала релігія. Але й досі в нас немає майже ніяких досліджень з проблем релігійно-церковних питань, що зумовлює не завжди правильне

орієнтування навколо релігійно-церковних питань як доктринального характеру, так і практичного. Правда, після листопада 1989 року щодо цього настали певні зрушення, коли серед соціальних, історичних та психологічних факторів національно-духовного відродження зайняв своє місце і релігійний фактор. У Словаччині розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій, який зумовив ряд проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя східнословацьких українців, пошуками шляхів урегулювання міжконфесійних відносин між греко-католиками і православними. Отже, для того щоб правильно орієнтуватись у наших церковно-релігійних питаннях, назріла потреба у виданні релігієзнавчих досліджень.

До новіших галузей культури східнословацьких українців ми зарахували книгодрукування, літературу, освіту, театр, журналістику, науку, музику та малярство. Зупинімся стисло на найважливіших із них. Почнемо з книгодрукування, яке своїм корінням сягає другої половини XVII – початку XVIII ст., коли кирилична друкарня при Трнавському університеті протягом 1698, 1699 та 1672 років видала три руські книжки рутенським письмом і мовою для богослужбових шкільних потреб греко-католицької церкви північно-східної частини Угорщини. Найцікавішим із цих видань був «*Буквар языка славенська, писанія оучитися хотящим в полезное руковоженіє*», з якого донині збереглося тільки два примірники. Згодом кириличні книжки видавали у друкарнях у Коложварі, Клужі, Відні та в Ужгороді, де в 1863 році було відкрито першу друкарню на Закарпатті. На території Східної Словаччини книгодрукування розпочалося тільки в 1924 році, коли у Свиднику запрацювала ладомирська друкарня, заснована Ю. Лажом (1867–1929).

Крім неї, у міжвоєнний період книгодрукуванням займалася також єпископська типографія Святого Миколая в Пряшеві. Од-

нак інтенсивний розвиток книгодрукування східнословацьких українців розпочався аж після 1945 року. Визначним організатором видавничої справи та книговидання в повоєнний період була Українська Народна Рада Пряшівщини і її наступник Культурний союз українських трударів, особливо Відділ української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві, який виник у квітні 1960 року. Дослідженням книгодрукування східнословацьких українців у попередній період займались П. Бегені, Ю. Железник, І. Мацинський, Й. Шелепець, М. Шкурла, але найповніше його охоплює історико-літературний нарис Ю. Кундрата *«Книгодрукування в українців Східної Словаччини»* (Дукля, 58. – 2010. – № 1. – С. 30–44).

З новіших видів культури чи не найбільших здобутків було досягнуто в галузі художньої літератури. Вихідною основою сучасної художньої літератури східнословацьких українців була закарпатоукраїнська література, яка формувалась від XV ст. до 1945 року. Перші літературні твори, що дійшли до наших днів, належать до XV–XVII ст. і пов'язані з діяльністю на Закарпатті Ф. Корятовича, суперечками між православними і католиками навколо релігійних питань. Особливо поширеними в середні віки були такі літературні твори, як повчальні або тлумачні євангелія, різні збірки оповідань, легенд, історична та сатирична поезія. Вершиною літературної творчості цього часу є спадщина полум'яного борця проти католицизму, самобутнього полеміста М. Андрелли. У період культурно-національного відродження Закарпаття в кінці XVIII – першій половині XIX ст. на ниві літератури плідно працювали В. Довгович, А. Вальковський, Г. Таркович, І. Югасевич, І. Ріпа, М. Лучкай та ін. Проте найбільший розквіт літератури на Закарпатті спостерігається в другій половині XIX ст., представлений творчістю таких відомих культурно-освітніх працівників і письменників, як О. Дух-

нович, О. Павлович, О. Митрак, А. Кралицький, І. Сильвай, Ю. Ставровський-Попрадов та ін. У міжвоєнний період найвідомішим письменником на Закарпатті був В. Ґренджа-Донський. Його творчість відкрила шлях україномовному письменству, сприяла появі цілої плеяди поетів і прозаїків, до яких належать Ю. Боршош-Кум'ятський, О. Маркуш, Зореслав, М. Божук, Ф. Потушняк, М. Підгірянка, І. Невицька та ін. Новий період у розвитку художньої літератури східнословацьких українців починається аж після 1945 року. Його започаткували Ф. Лазорик, І. Мацинський, М. Шмайда, Ю. Боролич, Ф. Іванчов, В. Зозуляк, І. Прокіпчак, І. Гриць-Дуда, Є. Бісс та ін., а продовжили поети і прозаїки молодшого покоління: С. Макара, М. Дробняк, С. Гостиняк, Й. Збіглей, В. Дацей, В. Гайний, П. Ґула, І. Ґалайда, М. Бобак, Г. Коцур, М. Немет, М. Няхай, І. Яцканин, Н. Вархол, Ю. Панько та ін.

Щодо дослідження історії української літератури Закарпаття і Східної Словаччини, то можна сказати, що воно є найпродуктивнішим в українознавстві. З питань історії означеної літератури досі появилося багато цінних книг, у яких використано великий фактичний і архівний матеріал, усебічно досліджено діяльність так званих «будителів», народних поетів, творчість українських письменників Східної Словаччини повоєнного періоду. Однак у багатьох із цих праць простежується вульгарно-соціологічне та заідеологізоване осягнення літератури і культури. Багато в дослідженні закарпатоукраїнської й української літератури в Словаччині зробили особливо О. Мишанич[10], О. Рудловчак[11], Ю. Бача[12], М. Роман[13], Ф. Ковач[14], Л. Бабота[15] та ін.

Однією з найвагоміших передумов добробуту і розвитку народу, одним з найголовніших чинників культури і поступу є народна освіта. На думку дослідників, перші школи для русинів на Закарпатті і в Східній Словаччині існували при Мукачівському,

Грушівському, Краснобрідському, Буківському та інших монастирях. З них найважливішою була Краснобрідська філософська школа, заснована протоігуменом Шугайдою. Перші школи східнословацьких українців на Пряшівщині були засновані в Литмановій, Ястраб'ю, Порачі, Лукові, Нижньому Тварожці та інших селах. Великим досягненням у розвитку народної освіти на Закарпатті була поява загальноосвітніх середніх шкіл – гімназій, а згодом і педагогічних училищ. Певну роль у культурному та освітньому житті Закарпаття і Східної Словаччини відігравала духовна семінарія, відкрита в Ужгороді в 1778 році. Перша вчительська семінарія на Закарпатті, яка готувала вчителів для Закарпаття і Східної Словаччини, була відкрита 1794 року в Ужгороді. Велике значення для розвитку народної освіти мала культурно-освітня робота і педагогічна діяльність О. Духновича, який видавав шкільні підручники. З його ініціативи у Пряшеві 1885 року було засновано богословську, а в 1895 році – учительську семінарію для дітей закарпатських українців. Першу гімназію для східнословацьких українців вдалося заснувати аж 1936 року у Пряшеві, де до 1945 року працювала ще руська горожанська школа і паралельні руські класи при словацькій горожанській школі в Меджилабірцях.

Однак справжній розвиток народної освіти східнословацьких українців настав після 1945 року. У лютому цього року було засновано Російську гімназію в Меджилабірцях, переведену пізніше до Гуменного. Того ж року почала свою роботу Торговельна академія у Пряшеві та поступово виникли російські гімназії у Свиднику, Снині, Бардієві, Стропкові, Старій Любовні, Педагогічна школа в Пряшеві, Промислова школа в Бардієві, Сільськогосподарська технічна школа у Меджилабірцях, Середня медична школа в Пряшеві, Середня школа громадського харчування у Пряшеві. Уже на 21 вересня 1947 року нараховувалося понад

270 початкових шкіл, 25 неповних середніх шкіл і 5 повних середніх шкіл для потреб східнословацьких українців. У системі вищих шкіл заслуговує на увагу особливо Кафедра української мови, заснована в 1953 році при філософському факультеті, та Кафедра української мови і літератури з відділенням для підготовки вчителів початкових класів при Педагогічному факультеті Університету ім. П.-Й. Шафарика в Кошицях [16]. Докладніше освіта східнословацьких українців до 1945 року в історичному розвитку розглядається в монографії А. Чуми і В. Боднаря [17] та наукових розвідках І. Ваната [18], М. Ричалки [19] і А. Ковача [20].

У розвитку творчих здібностей східнословацьких українців важливе місце займає театральне мистецтво. Особливість театрального мистецтва полягає в тому, що його природа синтетична, воно включає в себе інші види мистецтва – музику, малярство, танець, скульптуру. Історія створення руського професіонального театру в Східній Словаччині починається з XIX ст. Першим натхненником його створення був О. Духнович, який мав на думці створення напівпрофесіонального театру, для якого визначив і репертуар. Він висловив відому думку, що «*Театр є душа цивілізації, театр є естетика...*». Естафету театральної думки від О. Духновича перейняв уродженець Східної Словаччини І. Данилович-Коритнянський, автор п'єси, сюжет якої почерпнуто з життя Маковиці. А під час Першої світової війни ідею створення театру підхопила І. Невицька, яка стала душею драматичних гуртків і писала для них п'єси. Помітний вклад у розвиток театрального мистецтва у 20-х роках минулого століття внесли педагог О. Дзяк, директор учительської семінарії в Пряшеві, та автор музичних п'єс Й. Кизак. З їх ініціативи в 40-х роках виникло багато самодіяльних театральних труп, з яких найвідомішим був музично-драматичний колектив Пряшівської російської гімназії, що став вихідною основою для за-

снування Українського національного театру (УНТ) в листопаді 1945 року. Його засновником був І. Гриць-Дуда, колишній член театру «Нова сцена», який діяв у 1934–1939 роках у Хусті. Генезис виникнення УНТ та його розвиток найдокладніше простежується в історико-літературному нарисі О. Рудловчак[21]. Крім того, діяльність УНТ розглядається також у збірниках, виданих з нагоди його круглих ювілеїв[22].

Цінним джерелом для вивчення історії і культури східнословацьких українців є періодичні видання, основними видами яких є газети і часописи. Їх специфічною рисою як джерела є комплексний, синтетичний характер: у них представлено багато форм інформації (документальної, поточно-хронікальної й особистої).

Розвиток журналістики східнословацьких українців до 20-х років XX ст. відбувався в тісному зв'язку з журналістикою закарпатських українців, бо, як слушно зауважує відомий дослідник Закарпаття Є. Перфецький, «в економічному відношенню творила Підкарпатська Русь із Східною Словаччиною одну цілість не тільки в середньовіччі, але й в добі пізнішій. Ціла територія була єдиною підкарпатською областю, що сягала від найсхідніших областей на Мараморощині і на захід до верхнього Грону й Вагу»[23]. На думку багатьох дослідників, першим періодичним виданням східнословацьких та закарпатських українців була газета *«Свѣт»* (1867–1871), друкований орган «Общества св. Василія Великого», після занепаду якої її функцію виконував *«Новый свѣт»* (1871–1872). Разом зі *«Свѣтом»* вийшла також щомісячна педагогічна газета *«Учитель»*, редагована А. Ріпаєм. Шлях, розпочатий *«Свѣтом»*, продовжила сатирична газета *«Сова»* (1891), яка своїми критичними виступами посіла видатне місце в історії закарпатоукраїнської журналістики. У 1873–1886 роках в Ужгороді виходила газета *«Карпати»*, після закрит-

тя якої єдиним українським друкованим органом стає часопис «*Листок*», а з 1891 року ще й «*Додаток*» до «*Листка*» під редакцією Є. Фенцика.

У період між двома світовими війнами (20–30-і рр. XX ст.) на Закарпатті, за неповними даними, виходило 75 газет (4 щоденних, 27 тижневих), 42 видання типу часописів, біля десятка календарів і альманахів з різним національно-політичним та ідеологічним спрямуванням. Серед них домінували видання українського спрямування, як двотижневик «*Русин*» з ілюстрованим додатком «*Неділя Русина*» (1920–1923), місячник «*Пчілка*» (1922–1932), тижневик «*Наука*» (1919–1922), газети «*Вперед*» (1920–1938), «*Руська нива*» (1920–1938), «*Українське слово*» (1932–1938), часописи «*Карпатський край*» (1923–1924), «*Карпатський світ*» (1928–1935), «*Наша земля*» (1927–1928), альманахи «*Трембіта*» (1926), «*Альманах підкарпатських українських письменників*» (1936), «*Говерла*» (1939) та ін. На Пряшівщині в цей період виходили газети «*Голос русского народа*» (1918–1920), «*Русь*» (1921–1923), «*Русская молодежь*» (1920–1921), «*Русское слово*» (1924–1939), «*Народная газета*» (1924–1938), «*Русский земледелец*» (1928–1938), «*Слово народа*» (1931–1932), «*Русская школа*» (1926–1931), «*Пряшевская Русь*» (1938–1939), «*Студенческий журнал*» (1940–1941), «*Новое время*» з додатком «*Юношество*» (1941–1944) та часопис «*Яръ*», яким завершується період розвитку журналістики до 1945 року.

Від 1945 року починається якісно новий етап у розвитку журналістики східнословацьких українців. Першою ластівкою нової журналістики стала щотижнева газета «*Пряшевщина*», орган Української Народної Ради Пряшівщини (УНРП), яка виходила з 18 березня 1945 року до літа 1951 року в Пряшеві. Одночасно з «*Пряшевщиною*» виходить ряд друкованих органів, призначених для українського населення Східної Словаччини. Ідеться

про щомісячний журнал товариства «Возроджение» *«Костер»* (1946–1947), що виходив у Празі російською мовою, та тижневик *«Карпатская звезда»* (1946–1947), яка від 1947 року стала двомовною, друкуючись під назвами *«Карпатская звезда – Карпатська звізда»*. У 1947 році виникає російськомовний щомісячний піонерський журнал СМК *«Колокольчик»* з українською частиною *«Дзвіночок»*, який у 1949–1950 роках припинив свою діяльність. Замість нього починає виходити *«Пионерская газета»*, орган Словацького центрального комітету ЧСМ, який від 1968 року друкується під назвою *«Веселка»*. У 1951 році замість *«Пряшевщини»* виникли два друковані органи – газета *«Нове життя»* і часопис *«Дружно вперед»*, який від 1969 року друкувався з педагогічним додатком *«Школа і життя»*. У 1953 році виник спочатку як альманах, а сьогодні виходить як літературно-мистецький та публіцистичний журнал *«Дукля»*, який видає Спілка українських письменників Словаччини.

У свій час до вивчення преси закарпатських і східнословацьких українців зверталися дослідники О. Рудловчак[24], Л. Бабота[25], М. Бобак[26], М. Фоллріх[27], М. Ричалка[28], але найповніше вона осягнута в історико-бібліографічному дослідженні львівського вченого В. Габора[29].

Як свідчать наявні дослідження, розвиток культури східнословацьких українців до Другої світової війни відбувався майже спорадично внаслідок несприятливих геополітичних, соціальних і державних умов та відсутності відповідних культурних і освітніх інституцій і організацій та нечисленної інтелігенції. Найпродуктивнішим періодом у її розвитку, на нашу думку, була друга половина минулого століття, коли русини Пряшівщини як національна й етнічна група стали українцями, прийняли українську літературну мову, культуру, однак зберегли свої мовні, етнічні та інші особливості, свою багатовікову ду-

ховну й матеріальну культуру. Завдяки національній політиці чехословацького уряду, матеріальній та моральній підтримці державних і партійних органів, було досягнуто вагомих успіхів майже у всіх галузях культури.

Найвизначнішими успіхами цього періоду вважаємо виникнення культурно-освітніх організацій та інституцій, а саме:

– Української Народної Ради Пряшівщини (УНРП) в березні 1945 року та її наступника – Культурного союзу українських трударів у травні 1954 року (від 1990 р. – Союз русинів-українців Словацької Республіки);

– Відділу (реферату) українських шкіл при Уповноваженому представництві шкіл і культури в Братиславі та окружних шкільних інспекторатів;

– Українського національного театру (УНТ) в листопаді 1945 року (від 1991 р. – Театр ім. Олександра Духновича);

– Піддуклянського українського народного ансамблю пісні і танцю (ПУНА) в 1956 році (від 1991 р. – Піддуклянський художній народний ансамбль – PUES);

– української редакції Чехословацького радіо в Братиславі в листопаді 1945 року та її переведення в Пряшів у 1948 році, де вона працювала до 1993 року під назвою «Українська студія Чехословацького радіо в Пряшеві» (нині – Головна редакція національно-етнічних передач Словацького радіо в Кошицях);

– кооперативу «Славкнига» з власною друкарнею та книгарнею української і російської літератури (1947);

– відкриття українських дошкільних закладів, основних і середніх шкіл з українською мовою навчання, а згодом з вивченням української мови та паралельних класів у словацьких технікумах і фахових училищах;

– Українського відділу Дослідного інституту педагогіки в Пряшеві в 1953 році;

– Кабінету української мови при Крайовому педагогічному інституті в Пряшеві (нині – Крайовий методичний центр);

– кафедр української мови і літератури Пряшівського педагогічного і філософського факультетів Кошицького університету ім. П.-Й. Шафарика в 1953 році (нині – Інститут русистики, україністики та славістики філософського факультету Пряшівського університету);

– Кабінету фольклористики в 1960 році (від 1966 р. – Науково-дослідний кабінет україністики, а від 1984 р. – Науково-дослідне відділення Кафедри української мови і літератури філософського факультету);

– Українського наукового товариства при Культурному союзі українських трударів ЧССР у 1969 році (від 1991 р. – Українське наукове товариство Союзу русинів-українців Словацької Республіки);

– редакції українських підручників при Словацькому педагогічному видавництві в Братиславі, а від 1960 року – Відділення української літератури в Пряшеві, яке до своєї ліквідації 1 лютого 1999 року проіснувало під назвою Відділення української літератури Словацького педагогічного видавництва «Прима» в Пряшеві);

– створення в 1964 році Клубу приятелів української літератури «Дружба» при редакції белетрії Відділення української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві, який у перші роки свого існування мав понад 700 передплатників;

– Музею української культури у Свиднику в 1956 році (від 2002 р. – складова частина Словацького національного музею в Братиславі);

– Гуртка українських письменників Словаччини в 1952 році (від 1953 р. – Українська філія Спілки чехословацьких письмен-

ників, а від 1970 р. – Українська секція Спілки словацьких письменників);

– Комісії українського художнього і фахового перекладу при Центрі словацьких перекладачів в Братиславі (згодом – комітет Секції художнього перекладу та комітет Секції фахового перекладу при Літературному фонді СР);

– видавання періодичних друкованих органів (газет «Пряшевщина», «Нове життя», «Пионерская газета», часописів «Колокольчик – Дзвіночок» та «Дружно вперед» з педагогічним додатком для вчителів «Школа і життя», «Дукля»);

– видавання оригінальних і перекладних творів місцевих та інших авторів, наукових досліджень, оригінальних і перекладних підручників для всіх типів шкіл;

– видання протягом 1965–2010 років 25 томів Наукового збірника Музею української культури у Свиднику;

– видання протягом 1972–1994 років 19 томів Наукових записок КСУТ (до 6-го тому – Записки Наукового товариства, від 17-го тому (в 1991 р.) їх видавцем був Союз русинів-українців Словацької Республіки);

– проведення Фестивалю пісні і танцю українського населення Чехословаччини у Свиднику (нині – Свято культури русинів-українців Словаччини), Фестивалю драми і художнього слова в Меджилабірцях, Фольклорного фестивалю русинів-українців Словаччини в Камйонці, огляду народних пісень «Маковицька струна» в Бардієві, Свята художнього слова «Струни серця» та багато окружних і місцевих свят;

– заснування багатьох колективів народної художньої творчості, ансамблів та аматорських театрів, театрів поезії та ін.

Цей перелік можна продовжити, але гадаємо, що й наведених фактів вистачає для підтвердження вже сказаного нами. Правда, і в цей період культура східнословацьких українців бо-

ролася з проблемами, зумовленими деформаціями кінця 1940–1960-х років (бандерівщина, буржуазний націоналізм, оптація, насильна колективізація, ліквідація греко-католицької церкви, активна словакізація та ін.) негативно вплинули на формування культурного розвитку. Зростаючий тренд розвитку культури східнословацьких українців у 1960-х роках почав сповільнюватись унаслідок деформацій у галузі національної політики, а суспільно-політичні зміни після листопада 1989 року його майже повністю перервали. У результаті трансформації політичної системи й переходу на ринкову економіку умови розвитку культури українців у Східній Словаччині діаметрально змінились, що спричинилося до поступового занепаду й обмеження праці значно зредукованих існуючих культурних організацій, інституцій, шкіл, редакцій, радіо та ін. Деякі з наведених інституцій уже зникли, а решта сьогодні ледве животіє, газети і часописи виходять несистематично. Видавання художньої літератури, наукових публікацій та підручників стало приватною справою авторів та видавців, культурні акції здебільшого проводяться тільки завдяки спонсорам та окремим ентузіастам.

Проте найважливішою причиною занепаду культурного розвитку східнословацьких українців, крім вищенаведеного, був поділ єдиної української національної меншини на русинів і українців, що негативно проявилось уже під час перепису населення в 1991 році, коли до русинської національності зголосилося 24 201 особа, а до української – 10 987 осіб, разом – 35 188 осіб. Крім того, існування на історично єдиній етнічній території двох культурно-освітніх організацій з протилежними напрямами – Союзу русинів-українців та Русинської оброди, видавання періодичних друкованих органів українською і русинською мовами негативно відбивається на всіх сферах життя східнословацьких українців.

Отже, найбільшими втратами останніх двох десятиліть, зумовленими вищенаведеними причинами, вважаємо:

– зменшення кількості осіб, які обрали собі українську національність під час перепису населення в 2001 році, та кількості членів Союзу русинів-українців;

– різке зменшення інтелектуального потенціалу внаслідок переходу значної частини української національної інтелігенції на позиції русинізму та відходу у вічність її найбільш національно свідомих представників;

– перетворення Союзу русинів-українців Словацької Республіки з культурно-освітньої організації в громадську, зменшення до мінімуму його апарату, недостатнє фінансування;

– зміна характеру УНТ (нині – Театр О. Духновича), його перехід на русинську мову, майже повне вилучення з репертуару україномовних п'єс та п'єс українських авторів;

– значне зменшення шкіл з українською мовою навчання і з вивченням української мови та повна ліквідація паралельних класів при словацьких середніх школах;

– ліквідація Українського відділення Дослідного інституту педагогіки та відсутність штатного методиста для українських шкіл при Крайовому методичному центрі в Пряшеві;

– ліквідація Науково-дослідного відділення Кафедри української мови філософського факультету, українського відділення для підготовки вчителів для початкових класів факультету гуманітарних і природознавчих наук Пряшівського університету;

– послаблення роботи єдиної у Словаччині Кафедри української мови і літератури філософського факультету внаслідок зменшення кількості студентів і викладачів;

– ліквідація Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві та відсутність фінансування видавничої діяльності з боку держави;

– скорочення до мінімуму працівників редакцій «Нового життя», «Веселки» та «Дуклі» і їх фінансування, припинення видавання часопису «Дружно вперед»;

– припинення видавання Наукових записок СРУСР та роботи науково-дослідної роботи Наукового товариства;

– поділ Української студії Словацького радіо на дві редакції, часова редукція передач української редакції, зменшення кількості працівників та її переведення з Пряшева до Кошиців та ін.

У нашій статті ми розглянули найголовніші галузі духовної культури східнословацьких українців та навели найважливіші праці з їх дослідження. Поза нашою увагою залишився, крім дерев'яного будівництва, огляд народної матеріальної культури, радіо та деякі галузі суспільної культури, як політичний розвиток, розвиток економічних і суспільних відносин, розвиток культурно-освітніх органів і організацій та інших галузей, що входять до курсу історії. Так само ми не досліджували, що саме східнословацькі українці зробили у сфері історії, медицини, математики, права та інших наук. А не маючи точних зібраних відомостей, звісно, не можна визначити, що вони зробили для культури вселюдської та яка вага їхньої власної культури.

[1] *Антонович Дм.* Переднє слово // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 1–5.

[2] *Штець М.* Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) // Педагогічний збірник. – Братислава, 1969. – № 1. – (Серія мовознавча); Українська мова в Словаччині: Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження. In: Acta facultatis philisophicae universitatis Šafarikianae. FF v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. – Prešov, 1996; Spisovná ukrajinčina na Slovensku // Slovensko-ukrajinské vzfahy v oblasti národnostných menšín. In: Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis. Filozofická fakulta Prešovskej

univerzity v Prešove 1999. – S. 7–13; До питання глотогенези українців у Словаччині. In: Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999. – S. 87–91.

[3] *Мишанич О.* Від закарпатських русинів до закарпатських українців: історико-літературний нарис. – Ужгород, 1991. – С. 34–39.

[4] *Мушинка М.* З українського фольклору Східної Словаччини. – Пряшів, 1963. – 62 с.; З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. – Пряшів, 1967.

[5] *Шмайда М.* А іші вам вінчую: календарна обрядовість русинів-українців Чехословаччини. – Братислава, 1992. – Т. І. – 486 с.; Колискові пісні // Додаток до газети «Нове життя». – 1993. – № 7. – 128 с.; Колядки // Додаток до газети «Нове життя». – 1996. – № 51–52.

[6] *Вархол Н.* Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини. – Пряшів ; Едмонтон, 2002; Полазник в народних звичаях в регіоні Карпат // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Свидник, 2007. – № 24. – С. 141–150; Жінка-демон в українсько-словацькому фольклорному прояві // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Свидник, 2007. – № 24. – С. 151–159; «Звідки і коли. Народні топонімічні перекази про заснування сіл та виникнення їх назв». – Пряшів, 2009; Водичко, водичко, яка-сь велична, жебы-сь была помічна // Нове життя. – 2010. – № 1–2. – С. 3; Писанка – символ весняного воскресіння // Нове життя. – 2010. – № 13–14. – С. 1–2; Привабливі аромати чаїв // Нове життя. – 2010. – № 39–40. – С. 4; Обрядовий різдвяно-новорічний хліб русинів-українців Східної Словаччини // Нове життя. – 2010. – № 49–50. – С. 7–8 та ін.

[7] *Ковачовичова-Пушкарова Б., Пушкар І.* Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині // Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 5. – Bratislava ; Prešov, 1971.

[8] *Сополига М.* Перлини народної архітектури. – Пряшів, 1996; Путівник. Музей українсько-руської культури у Свиднику. – Свидник, 2006; Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. – Bratislava, 2006.

[9] *Ґрешлик В.* Ікони наших церков II // Дружно вперед. – 1990. – № 5. – С. 22–24; Ікони наших церков VI // Дружно вперед. – 1990. – № 9. – С. 20–21; Ікони наших церков X // Дружно вперед. – 1991. – № 1. – С. 20–21; Тихі свідки минулого (Декілька заміток про

західноукраїнські ікони) // Дукля, 38. – 1990. – № 3. – С. 42–50; Ikony 17. storočia na východnom Slovensku. Prešovská univerzita v Prešove, 2004. – 115 с.

[10] *Мишанич О. В.* Літературне Закарпаття XVII–XVIII століть. Історико-літературний нарис. – К., 1964; Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Історико-літературний нарис. – Ужгород, 1997.

[11] *Рудловчак О.* Поети Закарпаття: антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. 1945 р.). – Пряшів, 1965; Біля джерел сучасності : розвідки, статті, нариси. – Пряшів, 1981.

[12] *Бача Ю.* Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. – Пряшів, 1961; За і проти – про умови розвитку української культури після 1945 р. – Пряшів, 1990; Умови розвитку української літератури в Чехословаччині після 1945 р. – Пряшів, 1990; З історії української літератури Закарпаття і Чехословаччини. – Пряшів, 1998.

[13] *Роман М.* Федір Лазорик – життя і творчість. – Пряшів, 1974; Життя і творчість Федора Іванчова. – Пряшів, 1976; Шляхи літератури українців Чехословаччини після 1945 р. – Пряшів, 1979.

[14] *Ковач Ф.* Життя і творчість Олександра Павловича. – Пряшів, 1969; Деякі проблеми розвитку української літератури в Чехословаччині (післявоєнний період). – Пряшів, 1973; Слово про поезію та поетів: літературно-критичний аналіз. – Пряшів, 1973; Діалоги: літературно-критичні статті. – Пряшів, 1988.

[15] *Бабота Л.* Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX ст. – Пряшів, 1994; Вибрані розділи з української літератури. Література русинів-українців від XIX ст. – Пряшів, 2009.

[16] *Бача Ю., Ковач А., Штець М.* Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехословаччини. – Ужгород, 2008. – С. 44–46.

[17] *Чума А., Боднар В.* Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. – Пряшів, 1967. – Ч. І.

[18] *Ванат І.* Шкільна справа на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини // Педагогічний збірник. – Братислава, 1973. – № 3. – С. 169, 174–175; Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини І (1918–1938). – Пряшів, 1990. – С. 274–302.

[19] *Ванат І., Ричалка М., Чума А.* До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині // Нове життя. Додаток. – 1992. – Ч. 40.

[20] *Kovač A.* Problematika ukrajinského narodnostného školstva na Slovensku po roku 1945. In: Slovensko-ukrajinské vzt'ahy v oblasti národnostných menssín. In: Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999. – S. 106–112.

[21] *Рудловчак О.* До вершин... – 25 УНТ. – Пряшів, 1971. – С. 20–88.

[22] УНТ на службі народу. Драмколектив – 30. – Пряшів, 1976; Піонери українського професіонального театру в ЧССР // Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ. № 14. – Пряшів, 1981; Сорок років УНТ // Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ. № 19. – Пряшів, 1985.

[23] *Рекрескіј Е.* Sociálně-hospodarske poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII–XV. – Praha, 1924. Цит. за: *Табор Г.* Українські часописи Ужгорода (1867–1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. – Л., 2003. – С. 7.

[24] *Рудловчак О.* Шляхами слова. Розвиток журналістики українців Східної Словаччини // Біля джерел сучасності: розвідки, статті, нариси. – Пряшів, 1981. – С. 275–305.

[25] *Бабота Л.* Закарпатська газета «Карпат» (1873–1886) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Братислава ; Пряшів, 1988. – Т. 15. – Кн. 1. – С. 69–84.

[26] *Бобак М.* Українська молодіжна преса в ЧССР // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Bratislava, 1976. – № 7. – С. 93–135.

[27] *Фоллріх М.* Факти з історії української журналістики в Чехословаччині // Наукові записки. – Пряшів, 1985. – № 11. – С. 117–131.

[28] *Ričalka M.* Kolokol'čik-Dzvinočok – prvý pioniersky časopis v ČSR // Jednotná škola. – 1977. – 29. – Č. 10. – S. 923–940.

[29] *Габор Г.* Українські часописи Ужгорода (1867–1944 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження. – Л., 2003. – 564 с.